Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

Бакалавра

З теми: Роль США в постбіполярному світі на уроках історії в закладі загальної середньої освіти

Виконав: студент IV курсу, групи Ist1-B22
Напряму підготовки (Спеціальності)
014 Середня освіта (Історія)
Лавринюк Роман Олександрович
Керівник: Дубінський Володимир Анатолійович
Кандидат історичних наук, доцент
Рецензент:———————————————————
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання)

Кам'янець-Подільський 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....с.4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....с.8
1.1. Стан наукового вивчення теми в зарубіжній та вітчизняній історіографії.....с.8
1.2. Огляд та класифікація джерельної бази.....с.11
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА США ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (1989–1999).....с.15
2.1. Концептуальне оформлення американської гегемонії у 1990-х роках.....с.15
2.2. Геополітична стратегія США у трансформації міжнародної системи.....с.18
2.3. Військово-силовий вимір американської присутності в регіональних конфліктах.....с.20
РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ РОЛІ США В УМОВАХ НОВИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ (2001–2014).....с.27
3.1. Теракти 11 вересня 2001 р. та переформатування американської стратегії безпеки.....с.27
3.2. Військові інтервенції та зміна міжнародного балансу сил.....с.30
3.3. США в глобальних інституціях та економічних процесах.....с.33
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....с.37
4.1. Місце теми в шкільному курсі всесвітньої історії та її дидактичний потенціал.....с.37
4.2. Методи і прийоми роботи на уроках з теми.....с.39
4.3. Розробки уроків з теми: аналіз методичних підходів.....с.43
ВИСНОВКИ.....с.49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....с.54

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

AUMF – Authorization for Use of Military Force, акт Конгресу США від 18 вересня 2001 року, що надав президенту широкі повноваження для застосування військової сили проти осіб і держав, причетних до терактів 11 вересня

G8 / G20 – «Велика вісімка» / «Велика двадцятка», неформальні форуми провідних економік світу для координації глобальної економічної політики

HRW – Human Rights Watch, міжнародна правозахисна неурядова організація

IFOR / SFOR – Implementation Force / Stabilization Force, миротворчі сили НАТО, що забезпечували виконання Дейтонських мирних угод у Боснії і Герцеговині (1995–2004)

ICTY – International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії

NSS – National Security Strategy, Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів Америки (документ 2002 року, відомий як «Доктрина Буша»)

R2P – Responsibility to Protect, концепція «відповідальності щодо захисту», розроблена Міжнародною комісією з питань інтервенції та державного суверенітету у 2001 році

ЄС – Європейський Союз

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

МВФ – Міжнародний валютний фонд

МКТЮ – Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії

МОН – Міністерство освіти і науки України

НАТО – Організація Північноатлантичного договору (англ. NATO – North Atlantic Treaty Organization)

НАФТА – Північноамериканська угода про вільну торгівлю (англ. NAFTA – North American Free Trade Agreement)

НУШ – Нова українська школа, концепція реформування загальної середньої освіти в Україні

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

СБ – Світовий банк

СОТ – Світова організація торгівлі (англ. WTO – World Trade Organization)

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що сучасна історична наука приділяє значну увагу вивченню постбіполярної системи міжнародних відносин і ролі США в її формуванні, та водночас спостерігається помітна потреба в оновленні підходів до інтерпретації цієї проблематики у шкільній освіті. Йдеться про подання матеріалу не лише як сукупності фактів і подій (війна в Перській затоці, бомбардування Югославії, теракти 11 вересня, війни в Афганістані та Іраку, фінансова криза 2008 року), але як складного політичного явища, що мало глибокі наслідки для розвитку системи міжнародних відносин у цілому та для безпеки України зокрема. Це зумовлює необхідність дослідження не тільки історичних аспектів американської зовнішньої політики, але й методичних засад викладання цієї тематики, тобто способів її дидактичного осмислення в сучасній школі.

Особливої значущості набуває питання не лише наукового аналізу ролі США у постбіполярному світі, але й її адекватного відображення у системі шкільної історичної освіти, адже саме через навчальний процес формується історична пам'ять молодого покоління, його світоглядні орієнтири та громадянська позиція. У цьому контексті важливим є не просто засвоєння фактів, але й формування в учнів здатності критично осмислювати міжнародні процеси, аналізувати причини та наслідки ключових рішень великих держав, і, отже, усвідомлювати ті структурні чинники, що продовжують впливати на сучасну реальність. Саме тому актуальність дослідження визначається потребою вдосконалення підходів до викладання цієї тематики у шкільному курсі всесвітньої історії, тобто пошуку таких методів і форм навчання, які сприятимуть глибшому розумінню учнями логіки американської зовнішньої політики, її переваг і обмежень, а також її прямого зв'язку з безпековими реаліями сучасної України.

Крім того, актуальність теми зумовлюється необхідністю формування у здобувачів освіти ціннісного ставлення до історичного минулого, що передбачає

усвідомлення складності міжнародних процесів та неоднозначності оцінок дій великих держав. Вивчення такого матеріалу, як американська зовнішня політика постбіполярної доби, має не лише пізнавальний, але й виховний характер, адже сприяє утвердженню демократичних цінностей, поваги до міжнародного права та критичного ставлення до будь-яких форм пропаганди, як ворожої, так і власної. У цьому контексті шкільний курс історії виступає важливим інструментом впливу на формування світогляду учнів, і, отже, якість викладання відповідної тематики безпосередньо пов'язана з рівнем громадянської свідомості майбутніх поколінь.

Об'єктом дослідження є процес формування та трансформації постбіполярної системи міжнародних відносин у період 1989–2014 років, а також її відображення у шкільному курсі всесвітньої історії.

Предмет дослідження: роль Сполучених Штатів Америки у становленні, розвитку та еволюції постбіполярного світового порядку, концептуальні засади та інструменти американської зовнішньої політики, а також змістове й методичне відображення зазначеної проблематики у шкільних навчальних програмах і підручниках з історії.

Хронологічні межі роботи охоплюють період 1989–2014 років, який характеризується становленням постбіполярної системи міжнародних відносин і виразною роллю США як її головного архітектора. Нижня межа — 1989 рік, яка пов'язана з падінням Берлінського муру і початком розпаду біполярної системи; верхня межа — 2014 рік, дата обумовлена якісною зміною характеру міжнародних відносин у зв'язку з російською агресією проти України. Дослідження також охоплює сучасний етап розвитку шкільної історичної освіти в Україні, у межах якого аналізується відображення цієї тематики в навчальному процесі.

Географічні межі дослідження обмежуються територією США як центру формування постбіполярного світового порядку, регіонами безпосередньої американської військово-політичної присутності (Перська затока, Балкани,

Афганістан, Ірак), пострадянським простором із особливим акцентом на Україну.

Мета роботи: комплексно проаналізувати роль США у становленні та еволюції постбіполярного світового порядку, та визначити особливості відображення цієї проблематики у шкільному курсі всесвітньої історії з урахуванням сучасних освітніх підходів і вимог до формування історичного мислення учнів.

Завдання роботи:

- Проаналізувати стан наукового дослідження проблеми ролі США у постбіполярному світі в історіографії та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- Розкрити концептуальні засади американської гегемонії 1990-х років, схарактеризувати геополітичну стратегію США у трансформації міжнародної системи та проаналізувати військово-силовий вимір американської присутності у регіональних конфліктах 1990-х років;
- Охарактеризувати еволюцію ролі США в умовах нових глобальних викликів 2001–2014 років, зокрема трансформацію стратегії безпеки після терактів 11 вересня, військові інтервенції в Афганістані та Іраку, а також роль США у глобальних інституціях та економічних процесах у контексті фінансової кризи 2008 року;
- Визначити методичні засади вивчення теми у закладах загальної середньої освіти: проаналізувати зміст чинних шкільних підручників, обґрунтувати дидактичний потенціал теми та запропонувати методичні підходи до її викладання на засадах ЗЗСО у позиції НУШу.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Зокрема, застосовано методи аналізу і синтезу для опрацювання наукової літератури та джерел; індукції та дедукції, для узагальнення отриманих результатів; історико-генетичний метод, для розкриття процесу становлення постбіполярного порядку; порівняльно-історичний метод, для зіставлення американської політики у різних регіонах та на різних

історичних етапах; історико-типологічний метод — для визначення характерних рис американського лідерства у постбіполярному світі; проблемно-хронологічний метод, для структурування досліджуваного матеріалу. Також використано метод аналізу навчально-методичних матеріалів і шкільних підручників.

Практичне значення роботи полягає у тому, що матеріали можуть бути використані для підготовки уроків, розробки навчально-методичних матеріалів (зокрема рольових ігор та симуляцій на основі історичних подій), а також для вдосконалення підходів до формування критичного мислення та історичної компетентності учнів. Висновки дослідження можуть стати в нагоді при розгляді питань безпекової політики України у широкому історичному контексті.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження апробовано на засіданні кафедри Всесвітньої історії Ка'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Окремі аспекти роботи були представлені на звітній студентській науковій конференції 8 квітня 2026 року.

Публікації. З тематики дослідження підготовлено наукову статтю «Теракти 9/11 як рубіж формування нової ролі США у постбіполярному світі в навчальній літературі ЗЗСО».

Структура роботи складається із вступу, переліку умовних позначень, чотирьох розділів, кожен з яких поділено на підрозділи, висновків та списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового вивчення теми в зарубіжній та вітчизняній історіографії

Проблематика ролі США у постбіполярному світі належить до тих тем, наукова рефлексія над якими розгорталася паралельно із самими подіями. Це створювало водночас і переваги, такі як: свіжість матеріалу, доступ до акторів і документів; і обмеження: брак історичної дистанції, заангажованість у поточний політичний контекст. Сучасний стан вивчення проблеми дозволяє виокремити кілька великих традицій, кожна з яких має власні концептуальні засновки і методологічні особливості.

Так, західна, насамперед американська, історіографія заклала концептуальні основи для всього подальшого вивчення теми. Першу і найвпливовішу хвилю склали роботи, що оформили саму мову опису постбіполярного світу. Праця Ф. Фукуями «Кінець історії і остання людина» запропонувала рамку, у якій перемога Заходу у холодній війні розглядалася як вичерпання ідеологічних альтернатив [10, с. 3]. Альтернативу запропонував С. Гантінгтон у «Зіткненні цивілізацій», де ідеологічне протистояння поступається культурно-цивілізаційному. Третю опору заклав Ч. Краутгаммер статтею «Однополярний момент», що ввела в обіг ключове поняття для опису позиції США у новій системі. Ці три роботи донині залишаються базовими для будь-якого серйозного аналізу постбіполярного порядку, причому не як остаточні відповіді, а як відправні точки дискусії.

Окрему лінію зарубіжної історіографії склали роботи стратегічного спрямування, найвпливовішою серед яких є «Велика шахівниця» З. Бжезінського. Її значення полягає не лише у формулюванні стратегічних рекомендацій для США, але й у тому, що вона дозволяє побачити логіку американської зовнішньої політики 1990-х зсередини, у термінах самих її творців [1, с. 240]. Окрему групу формують критичні дослідження, серед яких особливе місце посідає праця Дж. Стігліца «Глобалізація та її тягар», яка піддала нищівній критиці нав'язування «Вашингтонського консенсусу» і фактично відкрила

широку наукову дискусію про природу американської економічної гегемонії [7, с. 12].

Українська ж наукова традиція дослідження ролі США у постбіполярному світі формувалася у тісному зв'язку з безпековими і зовнішньополітичними викликами, що поставали перед Україною з моменту її незалежності. Це наклало характерний відбиток на тематику і проблематику вітчизняних робіт: український погляд на американську зовнішню політику завжди має додатковий вимір, як та чи інша американська дія впливає на безпеку України.

Найбільший доробок у дослідженні концептуальних і стратегічних аспектів американської зовнішньої політики належить кільком авторитетним дослідникам. Г. М. Перепелиця у своїх монографіях системно проаналізував роль США як структурного чинника євроатлантичної безпеки і простежив, як ключові рішення Вашингтона, від розширення НАТО до бухарестського саміту 2008 року, формували безпекове середовище України. Особливо цінним у його роботах є аналіз «бухарестської формули» як прикладу непослідовного американського лідерства, наслідки якого проявилися значно пізніше [44, с. 178]. Б. О. Парахонський і Г. М. Яворська запропонували оригінальний концептуальний аналіз американської риторики безпеки і показали, як вона функціонувала водночас і як стратегічна доктрина, і як система смислотворення. Цей підхід дозволяє розглядати «новий світовий порядок» Буша-старшого, «вісь зла» Буша-молодшого, «гуманітарну інтервенцію» 1999 року не як ізольовані риторичні фігури, а як ланки єдиної смислової конструкції.

Поряд із концептуальними дослідженнями важливе місце посідають роботи із історико-геополітичною проблематикою. В. Ю. Крушинський здійснив систематизацію основних шкіл американської геополітичної думки і показав їхній вплив на практику зовнішньополітичного курсу. Його роботи дозволяють побачити, як саме реалістичні застереження поступово витісняли початковий ліберальний оптимізм 1990-х. В. Манжола у монографії про трансатлантичні відносини ретельно проаналізував еволюцію відносин між США та європейськими союзниками, особливу увагу приділивши кризі

трансатлантичного партнерства під час іракської кампанії 2003 року [38, с. 67]. Вагомий внесок у дослідження пострадянського простору як зони американської стратегії зробили О. А. Коппель і О. С. Пархомчук: вони охарактеризували американський курс як двоїстий, себто поєднання ідеологічного просування демократії з реальполітикою, що дозволяє пояснити багато з тих суперечностей, які виявилися у відносинах США з пострадянськими державами, включно з Україною.

Окремий блок українських досліджень присвячено аналізу безпосередніх безпекових наслідків американських рішень для України. Праці В. П. Горбуліна акцентують увагу на проблематиці Будапештського меморандуму та її подальшій еволюції в контексті російсько-українських відносин. Л. Д. Чекаленко системно реконструювала контекст, у якому Україна вибудовувала свої відносини зі США протягом 1990-х–2000-х років. Значний доробок у вивченні правових і гуманітарних вимірів американської військової присутності належить М. М. Білоусову і С. В. Толстову. У низці спільних і самостійних статей вони показали, як косовський прецедент 1999 року ускладнив систему міжнародно-правових норм. Особливо цінним є їхній аналіз структурної подібності аргументації НАТО щодо Косово і Росії щодо Грузії 2008 року та України 2014 року, паралель, яка робить дослідження теми гуманітарної інтервенції актуальним для українського наукового дискурсу [26, с. 112]. Окремо слід відзначити роботи О. С. Кучика і О. А. Заяць, які детально проаналізували правовий статус операції «Союзницька сила» 1999 року, а також статтю В. К. Горовенка про правові аспекти самої операції. Економічний вимір американського лідерства проаналізовано у роботах В. Є. Новицького, де системно розглянуто інструментарій американського впливу через МВФ і Світовий банк.

Попри значний обсяг існуючої літератури, є моменти, які недостатньо досліджені. Такою залишається тема відображення ролі США у постбіполярному світі у шкільній історичній освіті України. Сучасні підручники та програми НУШ висвітлюють цю тематику фрагментарно, а методичних розробок,

спеціально присвячених їй, у відкритому методичному просторі України обмаль. Між дослідницькою і освітньою сферами існує помітний розрив, який варто долати. Дискусійною залишається і загальна оцінка наслідків унілатералістського курсу адміністрації Буша-молодшого: одні дослідники вбачають у ньому головну причину прискорення відносного послаблення США, інші наполягають, що такий курс був вимушеною відповіддю на якісно нові виклики безпеки.

Загалом наявна історіографія створила міцний фундамент для подальшого вивчення теми, але водночас залишила простір для подальшої наукової рефлексії, особливо у тих вимірах, які мають пряму проекцію на безпекові реалії сучасної України.

1.2. Огляд та класифікація джерельної бази

Джерельна база дослідження ролі США у постбіполярному світі є надзвичайно широкою і різноманітною. Так, «Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів» 2002 року, відома як «Доктрина Буша», є першочерговим джерелом для розуміння концепції превентивних ударів і логіки переходу від мультилатералізму епохи Клінтона до унілатералізму епохи Буша-молодшого. Також слід згадати документ «Defense Planning Guidance» 1992 року: його джерелознавча цінність полягає в тому, що він фіксує стратегічні установки США одразу після розпаду СРСР, ще до того, як вони отримали публічне оформлення у пізніших офіційних документах [9, с. 7]. Окреме значення має «Авторизація на використання військової сили» (AUMF), ухвалена Конгресом США 18 вересня 2001 року. Цей документ цінний як ілюстрація того, як саме у правовій формі легітимізувалися безпрецедентно широкі повноваження виконавчої влади у питаннях застосування сили.

Слід не забувати і про публічні промови та виступи політичних лідерів. Це є цінною інформацією, для аналізу риторичного виміру американської зовнішньої політики. Промова Дж. Буша-старшого перед Конгресом 11 вересня 1990 року, у якій було проголошено концепцію «нового світового порядку», є

першоджерелом для розуміння того, як офіційно артикулювалося нове бачення міжнародного устрою [8, с. 1]. Звернення Дж. Буша-молодшого до Конгресу в січні 2002 року, у якому було введено концепцію «осі зла», ілюструє риторичний поворот після 11 вересня. Виступ держсекретаря К. Пауелла в РБ ООН у лютому 2003 року з аргументами на користь вторгнення до Іраку є класичним прикладом того, як зовнішня політика оформляється через апеляцію до конкретних розвідувальних даних, що згодом виявилися помилковими.

Також слід взяти до уваги міжнародні договори та двосторонні угоди. Особливе значення для українського дослідника має Будапештський меморандум 1994 року, за яким Україна відмовилася від ядерного арсеналу в обмін на гарантії безпеки з боку США, Великої Британії та Росії. Аналіз самого тексту меморандуму дозволяє побачити структурні дефекти документа: «гарантії», за якими не стояли автоматичні механізми виконання, виявилися такими, що не витримали випробування часом. До цього слід також згадати Дейтонські угоди 1995 року, що поклали край боснійській війні.

До резолюції міжнародних організацій, які є важливими джерелами у дослідженні, належать резолюції Ради Безпеки ООН: резолюція № 661 (1990) про санкції проти Іраку, резолюції 1368 і 1373 (2001), що визнали теракти 11 вересня загрозою міжнародному миру і безпеці. Окреме місце посідає рішення Міжнародного суду справедливості 1999 року щодо скарг Югославії проти держав-членів НАТО, у якому суд відхилив скарги з процесуальних підстав, не виносячи рішення по суті [18]. Це рішення є джерелом не лише правової, а й політичної інформації, воно показує, як саме міжнародні судові інстанції уникали ухвалення прецедентних рішень у справах, де однією зі сторін були наддержави.

Звіїти, доповіді та матеріали міжнародних організацій і неурядових структур також є важливими. Так, сюди належить доповідь Незалежної комісії з Косово 2000 року, у якій операція НАТО була охарактеризована формулою «незаконна, але легітимна» [15, с. 4]. Особливу цінність як джерело має звіт Прокурора Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії

2000 року з аналізом конкретних епізодів операції «Союзницька сила» [14]. Доповідь Human Rights Watch «Civilian Deaths in the NATO Air Campaign» 2000 року задокументувала випадки загибелі мирних жителів від касетних бомб і є важливим джерелом для аналізу гуманітарних наслідків операції [12, с. 1]. Доповідь ЮНІСЕФ 1999 року про дитячу смертність в Іраку у 1990-х роках містить статистичну інформацію, без якої неможливе адекватне висвітлення гуманітарних наслідків санкційного режиму [21]. Окреме значення має звіт Міжнародної комісії з питань інтервенції та державного суверенітету «The Responsibility to Protect» 2001 року, у якому було вперше системно сформульовано концепцію R2P [16].

Офіційні розслідування і парламентські доповіді також грають значну роль, для розуміння теми. Сюди належить доповідь Сенатського комітету з розвідки США 2004 року, у якій відверто визнавалося, що розвідувальні оцінки щодо іракської зброї масового знищення були «тотально помилковими» [19]. Цей документ є першорядним джерелом для аналізу механізмів ухвалення рішень в адміністрації Буша-молодшого. До близького типу можна віднести і публіцистично-епістолярний матеріал, а саме резонансну заяву-відставку Деніса Гелловея, координатора гуманітарної допомоги ООН в Іраку, поданого в 1998 році з прямою кваліфікацією санкцій як «геноциду» [11]. Це джерело цінне як приклад інституційного спротиву всередині самої ООН.

Також нормативно-правові акти та програмні документи у сфері освіти, а також підручники і навчально-методичні матеріали є важливими для студента педагогічного фаху. Так, слід знати про: Закон України «Про освіту» 2017 року [3], Державний стандарт базової середньої освіти 2020 року [2], концепція «Нова українська школа» [6], модельна навчальна програма з всесвітньої історії для 10–11 класів [5], методичні рекомендації МОН [4]. До цієї ж групи належать чинні підручники з всесвітньої історії для 11 класу авторства О. В. Гісема та О. О. Мартинюка [28], а також Н. М. Подгорної та О. В. Загорулька [42]. Ці джерела дозволяють проаналізувати, як саме тема ролі США у постбіполярному світі

представлена у сучасній українській шкільній освіті, і виявити фрагментарність такого подання.

Розглянуті види джерел у сукупності забезпечують репрезентативне висвітлення теми з різних перспектив. Офіційні документи США дають уявлення про самопозиціювання Вашингтона; звіти і доповіді міжнародних організацій, про критичний погляд міжнародної спільноти; рішення судових інстанцій, про правовий вимір; промови державних діячів, про риторичну і символічну сторону; парламентські розслідування, про внутрішні процеси ухвалення рішень. Така багатовимірність джерельної бази дозволяє уникнути однобічних оцінок і реконструювати тему у її реальній складності.

Сукупна джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною і дозволяє висвітлити ключові аспекти теми ролі США у постбіполярному світі: концептуальний, дипломатичний, військово-силовий, економіко-інституційний, гуманітарний та освітньо-методичний. Залучення джерел різних видів та їх взаємна верифікація забезпечують можливість збалансованого, багатоаспектного аналізу проблеми.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА США ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (1989–1999)

2.1. Концептуальне оформлення американської гегемонії у 1990-х роках

Падіння Берлінського муру восени 1989 року, демонтаж Організації Варшавського договору і, нарешті, розпуск Радянського Союзу в грудні 1991 року заклали фундамент якісно іншої міжнародної конфігурації. Світ виходив із півстолітнього протистояння двох блоків, і перед політичною та академічною спільнотою постала задача зрозуміти, що саме приходить йому на зміну. У цій ситуації, наявні теоретичні рамки виявилися помітно вужчими за реальність, яку вони мали описати [37, с. 234]. Тому концептуалізація постбіполярного світу творилася значною мірою «у польових умовах», науковці і політики намагалися пояснити події, які вже відбувалися, не маючи готового інструментарію. Саме у цьому контексті народилися ті концепції, які донині визначають мову міжнародних відносин.

Першим і найгучнішим формулюванням нового світовідчуття стала теза про «кінець історії». Фукуяма виклав її в есе 1989 року, а через три роки розгорнув у книжку, де ствердив: ліберальна демократія разом із ринковою економікою є кінцевим пунктом ідеологічної еволюції людства [10, с. 3]. Усі інші моделі суспільного устрою, на його думку, програли або ідеологічно, або фактично, і саме у цьому полягав сенс перемоги Заходу. Для американської зовнішньої політики такий висновок був надзвичайно зручним: він автоматично перетворював американську модель на універсальний еталон, поширення якого виглядало вже не амбіцією, а майже моральним обов'язком. А тогочасний оптимізм, однак, недооцінив один важливий момент, а семе опір нової міжнародної системи до простих рецептів виявився значно жорсткішим, ніж очікували [33, с. 144]. В. Ю. Крушинський, реконструюючи внутрішню структуру американської геополітичної думки тієї доби, показує, що навіть серед прихильників ліберального оптимізму не було єдності щодо того, наскільки

агресивно слід просувати свою модель [35, с. 88]. Власне ця внутрішня неузгодженість і визначить значною мірою стиль усієї політики 1990-х років.

Чи не найвпливовішу контр-тезу до фукуямівського оптимізму запропонував Самюель Гантінгтон. Його робота «Зіткнення цивілізацій», опублікована в 1996 році, виходила з принципово іншої передумови. Гантінгтон стверджував, що ідеологічне протистояння поступається місцем цивілізаційному: відтепер головні розломи проходитимуть не між капіталізмом і соціалізмом, а між великими культурно-релігійними утвореннями [13, с. 29]. Висновок для американської стратегії випливав радше тверезий, аніж тріумфальний, себто поширення демократії неминуче зустріне глибокий культурний опір, і Вашингтону доведеться визнати межі власних можливостей. О. А. Коппель і О. С. Пархомчук, аналізуючи рецепцію цивілізаційного підходу в українській науці, відзначають, що саме гантінгтонівські категорії допомогли пояснити, чому нові конфлікти 1990-х років формувалися переважно по культурних, а не ідеологічних лініях [34, с. 56]. Спочатку концепцію Гантінгтона сприймали як полемічно загострену, проте події наступних десятиліть значною мірою підтвердили її прогностичний потенціал, особливо в тому, як реалістичні застереження поступово витісняли початковий ліберальний оптимізм [35, с. 104].

Третьою опорою концептуального ландшафту 1990-х стала теорія однополярності. У 1990 році Чарльз Краутгаммер пустив в обіг поняття «однополярний момент», короткий, але влучний термін, що підсумував нову позицію США як єдиної наддержави, здатної визначати порядок денний світової політики [17, с. 23]. Прикметно, що ця концепція майже відразу перейшла з публіцистики у площину стратегічного планування. Документ «Defense Planning Guidance» 1992 року, підготовлений під керівництвом Пола Вулфовіца, відверто формулював головну мету Сполучених Штатів: не допустити появи будь-якого регіонального гегемона, який міг би колись кинути виклик американській першості [9, с. 7]. Як показує З. Бжезінський у «Великій шахівниці», ця формула стала однією з небагатьох констант американської зовнішньої політики, що пережили зміну адміністрацій і навіть зміну партій при владі [1, с. 240]. Г. М.

Перепелиця додає важливе уточнення: саме завдяки повсюдному поширенню однополярної оптики критики унілатералізму змушені були аналізувати міжнародну систему через ту саму концептуальну сітку, проти якої виступали [44, с. 45].

Якщо академічні концепції давали інтелектуальне обґрунтування нової ролі США, то на офіційному рівні воно знайшло своє втілення в ідеї «нового світового порядку», проголошеній Джорджем Бушем-старшим у відомій промові перед Конгресом 11 вересня 1990 року [8, с. 1]. Ця ідея вирізнялася характерною подвійністю. З одного боку, президент апелював до елементів вілсонівського ідеалізму, а саме колективної безпеки, верховенства міжнародного права, центральної ролі ООН. З іншого, у тій самій промові не лишалося жодного сумніву щодо того, хто має бути диригентом цього оркестру. США як «незамінна нація», вираз, що пізніше став візитною карткою Мадлен Олбрайт, закріплювала особливий статус Вашингтона саме як гаранта, а не як одного з рівних. Це функціонувало водночас на двох рівнях: як стратегічна доктрина і як механізм творення смислів, завдяки якому конкретні рішення, від військових інтервенцій до економічних санкцій, отримували виправдання як ланки єдиної моральної місії [26, с. 35].

Підсумовуючи, концептуальний вимір американської гегемонії 1990-х років не зводився до жодної з трьох розглянутих шкіл, а формувався радше на їхньому перетині. Ліберально-оптимістична традиція задавала мету (поширення демократії), цивілізаційно-реалістична — нагадувала про обмеження, однополярно-стратегічна — описувала наявні засоби. Поєднання цих трьох ліній і створювало внутрішньо суперечливий характер американської політики [44, с. 67]. Місія співіснувала з прагматизмом, а ідея універсальних цінностей, з логікою підтримання домінування. Саме така гібридна установка робила США структурним чинником нової системи безпеки в Євроатлантиці чинником, від якого не змогли б абстрагуватися ні союзники, ні конкуренти, навіть якби дуже хотіли.

2.2. Геополітична стратегія США у трансформації міжнародної системи

Перехід від теоретичних міркувань до конкретної геополітики не залишав часу на роздуми. Адміністрація Буша-старшого (1989–1993), а після неї адміністрація Клінтона (1993–2001) опинилися перед завданнями, які не мали прецеденту: одночасно забезпечити плавний перехід від біполярної системи до нової конфігурації і не випустити з рук ініціативу у формуванні цієї конфігурації. Подвійна вимога, а саме стабільність і посилення водночас, створювала постійну стратегічну напругу. Саме ця напруга визначала характер усіх ключових рішень десятиліття і пояснює, чому деякі з них виглядали суперечливими навіть для сучасників [48, с. 424].

Найделікатнішим напрямом стала, природно, політика щодо пострадянського простору. Розпад СРСР залишив у спадок Вашингтону одразу 15 нових держав, кожна з власною специфікою, історією і набором проблем. США доводилося одночасно виконувати ролі архітектора, посередника і гаранта нового регіонального порядку [29, с. 134]. Ролі, які логічно передбачали різні, часом несумісні моделі поведінки. Стратегічним пріоритетом № 1 стало ядерне роззброєння: на момент розпаду СРСР ядерна зброя залишилася на території чотирьох пострадянських держав, а саме в Росії, України, Білорусі та Казахстану. Підписання Будапештського меморандуму 1994 року, за яким Україна відмовилася від свого ядерного арсеналу в обмін на гарантії безпеки з боку США, Великої Британії та Росії, було і залишається одним із ключових дипломатичних досягнень Вашингтона в регіоні [29, с. 156]. Подальша доля цього документа склалася виразно неоднозначно, і саме тому він не зник із порядку денного відносин між Україною і США. Але, сама конструкція документа, як «гарантії», за якими не стояли автоматичні механізми виконання, значною мірою відображала небажання Вашингтона брати на себе зобов'язання, що виходили б за рамки моральних [32, с. 292].

Російський напрямок американська адміністрація вибудовувала довкола концепції «демократичного партнерства». Передбачалися підтримка ринкових реформ, сприяння демократизації, фінансова допомога через МВФ і поступове долучення Росії до неформальних структур постхолодновоєнного порядку,

насамперед до «Великої вісімки» [1, с. 67]. Реальною ж метою була не стільки внутрішня російська трансформація, скільки структурна інтеграція Росії у такі формати, де її поведінка ставала б передбачуваною і обмеженою інституційними правилами [1, с. 89].

Паралельно, однак, Вашингтон послідовно просував стратегічні інтереси, які з російськими не завжди співпадали. і в жодному іншому питанні ця розбіжність не проявилася так гостро, як у питанні розширення НАТО. Це варто визнати одним із найбільш суперечливих геополітичних проектів усього десятиліття. Рішення про нього не приймалося одномоментно, а готувалося поетапно: в 1994 році була запущена програма «Партнерство заради миру», що створила механізм поступового зближення колишніх країн Варшавського договору з НАТО [32, с. 292]. На Мадридському саміті 1997 року Альянс ухвалив запрошення для Польщі, Угорщини та Чехії, які формально приєдналися до нього в 1999 році. Самме цей етап мав найбільше геополітичне значення, бо саме межі НАТО вперше присунулися впритул до пострадянського простору [38, с. 203]. Для Центрально-Східної Європи, вступ до Альянсу був передусім питанням базової безпеки, а не престижу, і досвід післявоєнного перебування у радянській зоні впливу робив це питання екзистенційним [45, с. 45]. А офіційна позиція Вашингтона спиралася на дві тези: право кожної держави самостійно обирати систему союзів і необхідність розширити зону стабільності на Центрально-Східну Європу. Формально ця аргументація була бездоганною, проте за нею стояла ширша стратегічна мета — закріпити інституційне домінування США в Європі на цілу нову епоху [34, с. 228]. Москва дотримувалася принципово іншої версії подій. У російській інтерпретації розширення НАТО суперечило неформальним домовленостям, нібито досягнутим у ході переговорів про об'єднання Німеччини [45, с. 62]. В Україні розширення сприймалося передусім як захисний механізм; його підтримувала частина політичного класу, хоча офіційний Київ дотримувався формально позаблокового статусу. Цій дискусії так і не судилося отримати остаточної розв'язки. Саме це і створило умови для тривалого конфлікту інтерпретацій між

Заходом і Росією, який зрештою матеріалізувався у відкриту конфронтацію після 2014 року [44, с. 156].

Європейський напрямок американської політики був спрямований на зміцнення трансатлантичного партнерства та інтеграцію постсоціалістичних країн у західну систему інститутів. Підтримка возз'єднання Німеччини, участь у формуванні нової архітектури безпеки через ОБСЄ, просування євроатлантичної інтеграції — усе це складалося в єдину стратегічну лінію [38, с. 178]. Уникнути ж формування європейської оборонної ідентичності, яка була б самостійною щодо НАТО, як структури, де домінують саме США [38, с. 199]. Американський курс щодо пострадянського простору схарактеризовано як двоїстий: ідеологічне просування демократії перепліталося з «реальною політикою» [34, с. 78].

2.3. Військово-силовий вимір американської присутності в регіональних конфліктах

Концептуальний і дипломатичний виміри американського лідерства показували нам, як Вашингтон намагався організувати новий світовий порядок мирними засобами. Військово-силовий вимір розкриває іншу сторону тієї ж стратегії: готовність застосовувати збройну силу у випадках, коли мирні засоби не давали бажаного результату. Два ключові регіональні конфлікти 1990-х років, це війна в Перській затоці (1990–1991) і балканські кризи (1991–1999), що фактично перетворилися на полігони, де відпрацьовувалися моделі американського військового втручання у постбіполярному світі. Аналітично важливо те, що ці конфлікти ілюструють принципово різні логіки інтервенції. Перський конфлікт це класична реалістична логіка: захист стратегічних інтересів та принципу непорушності кордонів. Балканський випадок, логіка моральної легітимації: захист цивільного населення від масових порушень прав людини. Саме на стику цих двох логік сформувалася гібридна модель американського лідерства, яка визначала зовнішню політику Вашингтона аж до 11 вересня 2001 року [36, с. 78].

Вторгнення Іраку в Кувейт у серпні 1990 року стало першим серйозним випробуванням нового світового порядку, що його щойно проголосив Буш-старший. Саддам Хусейн, очевидно, недооцінив рішучості Вашингтона. Реакція США виявилася рішучою і багатовимірною: дипломатична — у вигляді відповідних резолюцій РБ ООН, коаліційна, у вигляді міжнародного об'єднання понад тридцяти держав і, врешті, військова, у формі масштабної операції «Буря в пустелі». Усього за шість тижнів сили коаліції визволили Кувейт, завдавши іракській армії нищівної поразки при мінімальних власних втратах. Операція стала демонстрацією абсолютної технологічної переваги американської армії [37, с. 256]. Не менш важливим, є й інший аспект: показано було не лише військову, але й політичну спроможність США, а саме зібрати таку коаліцію в стислі терміни, узгодити дії з ООН і провести операцію без тривалого наземного конфлікту. Символічне ж значення «Бурі в пустелі» далеко перевищувало регіональні рамки. Саме ця операція остаточно сформувала образ США як «глобального шерифа», який має право і обов'язок втручатися заради підтримки норм міжнародного порядку [33, с. 144]. У ширшому сенсі операція показала кілька важливих речей. По-перше, що США готові застосовувати силу навіть у віддалених регіонах, причому одночасно заради двох цілей: принципу непорушності кордонів і конкретних стратегічних інтересів (контроль над нафтовими ресурсами регіону). По-друге, що механізм колективних дій під американським керівництвом у рамках ООН може бути ефективним. По-третє, і це не менш важливо, що адміністрація Буша свідомо обмежила цілі операції визволенням Кувейту, відмовившись від наземного маршу на Багдад. Це рішення згодом неодноразово критикували, але в ньому виявилося реалістичне розуміння меж американської могутності, розуміння, яке наступне покоління американських стратегів значною мірою втратить.

Однак Перська затока виявила і ті суперечності американської стратегії, ефект яких розтягнувся на значно довший період, ніж сама військова кампанія. Збереження режиму Саддама Хусейна після поразки призвело до тривалого стану «стримування» через санкції та безпольотні зони. Цей стан тривав понад

десятиліття. Санкційний режим, запроваджений резолюцією РБ ООН № 661 у серпні 1990 року, поступово перетворився на самостійний інструмент політики, наслідки якого виходили далеко за межі його початкової мети [48, с. 45]. США виступали головним ініціатором і гарантом збереження санкцій аж до 2003 року [48, с. 67], і саме ця тривалість зробила гуманітарні наслідки настільки серйозними. Гуманітарні наслідки санкцій справді виявилися катастрофічними. За оцінками ЮНІСЕФ, опублікованими в 1999 році, дитяча смертність до п'яти років в Іраку у 1990-х роках значно зросла порівняно з попереднім десятиліттям. Причинами називалися руйнування системи охорони здоров'я, нестача медикаментів, деградація інфраструктури водопостачання [21]. Програма «Нафта в обмін на продовольство», запроваджена в 1996 році як часткова відповідь на гуманітарну кризу, ситуацію пом'якшила, але не вирішила. Санкційні режими 1990-х років стали інструментом квазі-військового впливу, формальна гуманітарність якого аж ніяк не виключала його руйнівних наслідків [47, с. 167]. На цьому тлі особливе інституційне значення мав публічний жест Деніса Гелловея — координатора гуманітарної допомоги ООН в Іраку, який у 1998 році подав у відставку, прямо назвавши санкції «геноцидом» [11]. Позиція Гелловея аж ніяк не була загальноприйнятою у науковому співтоваристві, проте вона показала глибину розбіжностей щодо правомірності використання економічного тиску, розбіжностей, які тривають донині.

Серед конкретних епізодів самої військової кампанії найбільший резонанс викликало бомбардування цивільного бомбосховища Аль-Амірія у Багдаді 13 лютого 1991 року, коли загинуло від 200 до 400 мирних жителів. Американська сторона наполягала, що об'єкт використовувався як командний пункт іракської армії [33, с. 144]. Незалежні журналісти і правозахисні організації заперечували цю версію, вказуючи на присутність виключно цивільних осіб, переважно жінок і дітей. Слід розуміти, що подібні випадки виявили неготовність діючих правових рамок до конфліктів нового типу [25, с. 23], де грань між військовою інфраструктурою і цивільним об'єктом стає принципово розмитою [25, с. 41]. Цей випадок, як на нашу думку, є показовим: він демонструє, що навіть

формально успішна військова операція породжує епізоди, кваліфікація яких, трагічна помилка чи порушення міжнародного гуманітарного права, залежить не лише від фактів самих по собі, а й від того, хто і за якими критеріями ці факти оцінює. До цього варто додати ще один структурний вимір санкційного режиму: збитки концентрувалися саме на найменш захищених верствах іракського суспільства, тоді як правляча еліта успішно знаходила способи їх обходити [48, с. 178].

Розпад ж Югославії перетворився на одну з найтрагічніших подій постбіполярної трансформації і водночас на найскладніший дипломатично-військовий виклик для США у 1990-х роках. На відміну від ситуації в Перській затоці, де американські інтереси виглядали очевидними, балканська криза тривалий час сприймалася Вашингтоном як «європейська проблема» [47, с. 167]. Така позиція не була випадковою. Вона відображала стратегічну установку початку 1990-х: європейські конфлікти мали врегульовуватися європейськими ж інструментами, і лише остаточний провал цих інструментів змусив США втрутитися [47, с. 189]. На практиці очікування, що Європа впорається сама, виявилося хибним.

Перегляд американської позиції стався під впливом боснійських подій 1992–1995 років. Кульмінацією і водночас точкою остаточного перелому став геноцид у Сребрениці у липні 1995 року — убивство понад восьми тисяч боснійських мусульман силами Республіки Сербської. Поєднання морального тиску, реакції міжнародної спільноти та усвідомлення того, що нестабільність на Балканах підриває саму ідею «нового світового порядку», підштовхнуло адміністрацію Клінтона до активнішої участі. Саме боснійський конфлікт став переламним для усвідомлення Вашингтоном того факту, що нові механізми врегулювання конфліктів вимагають прямої американської участі [23, с. 23]. Дейтонські угоди 1995 року, які поклали край боснійській війні, були досягнуті значною мірою завдяки американському тиску і дипломатії; США виступили гарантом угоди, а сили НАТО (IFOR, згодом SFOR) забезпечили її виконання [23, с. 45]. А кульмінацією балканської кризи стала Косовська війна 1998–1999

років. Загроза нової гуманітарної катастрофи спонукала НАТО, знову під американським керівництвом, вдатися до повітряних бомбардувань Сербії, причому без санкції Ради Безпеки ООН: і Росія, і Китай заблокували б будь-яку дозвільну резолюцію. Можна сміливо говорити, що «Союзницька сила» з формальної точки зору рішення НАТО створила прецедент застосування сили без авторизації РБ ООН. Сама операція тривала 78 днів і завершилася виведенням сербських військ із Косово [30, с. 234]. НАТО натомість обґрунтовувало свої дії концепцією «гуманітарної інтервенції», тобто правом втручатися заради захисту цивільного населення від масових порушень прав людини.

Спроби отримати юридичну оцінку постфактум не дали однозначного результату. Міжнародний суд справедливості розглядав скарги Югославії проти держав-членів НАТО, але відхилив їх із процесуальних підстав, не виносячи рішення по суті [18]. Незалежна комісія з Косово, створена за ініціативою шведського уряду, у доповіді 2000 року охарактеризувала операцію формулою, точність якої полягає саме у внутрішній суперечливості: «незаконна, але легітимна» [15, с. 4]. Цей вислів швидко став одним із найцитованіших у дискусіях про межі застосування сили в постбіполярному світі і фактично оголив фундаментальну прогалину міжнародного права кінця XX століття [36, с. 96]. А окремі епізоди самої операції викликали особливо гостру дискусію. Бомбардування 23 квітня 1999 року телерадіоцентру РТС у Белграді, в результаті якого загинули 16 цивільних працівників, було кваліфіковано НАТО як удар по законній військовій цілі. Обґрунтування полягало в тому, що приміщення нібито використовувалося для пропаганди і військових комунікацій. Ця кваліфікація викликала найгостріші дебати щодо допустимості нападу на медіа-інфраструктуру в умовах збройного конфлікту [30, с. 211]. Прокурор Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії після попереднього розгляду справи дійшла висновку, що доказів для порушення кримінального переслідування недостатньо [14]. Інший резонансний випадок — випадкове бомбардування китайського посольства у Белграді 7 травня 1999 року,

в результаті якого загинули троє китайських журналістів, що спричинило серйозну дипломатичну кризу. Ще одна окрема тема, це застосування касетних бомб у густонаселених районах: правозахисна організація Human Rights Watch задокументувала кілька випадків загибелі мирних жителів від цього виду зброї [12, с. 1]. Касетні боєприпаси через сам характер своєї дії становлять особливу проблему з точки зору принципу розрізнення між комбатантами і цивільним населенням, принципу, який є наріжним каменем сучасного міжнародного гуманітарного права [31, с. 35]. Але цей прецедент мав наслідки, які виходять далеко за межі самого конфлікту. Він легітимізував концепцію «гуманітарної інтервенції» — ідею, що міжнародне співтовариство або окремі держави мають право втручатися у внутрішні справи суверенних держав заради захисту цивільного населення, навіть без санкції ООН [36, с. 78].

Цей прецедент ускладнив систему міжнародно-правових норм, і відкрив простір для різноманітних, часом протилежних інтерпретацій принципу суверенітету [26, с. 134]. На інституційному рівні позиція прихильників гуманітарної інтервенції згодом отримала своє оформлення у концепції «відповідальності щодо захисту» (R2P), розробленій Міжнародною комісією з питань інтервенції та державного суверенітету у 2001 році і схваленій на Всесвітньому саміті ООН у 2005 році [16]. Ця доктрина від самого початку вибудовувалася як компроміс між принципом суверенітету і моральною вимогою захисту цивільного населення, компроміс, який, як виявилося, легко розхитати [41, с. 145]. Опоненти ж доктрини вказували на небезпеку зловживань: будь-яка достатньо потужна держава отримує таким чином інструмент для виправдання агресії гуманітарними міркуваннями. Що відсутність незалежного арбітра, здатного розрізняти законну інтервенцію і замасковану агресію, перетворює R2P на правовий інструмент змінної геометрії [38, с. 45]. Ця теоретична слабкість невдовзі підтвердилася на практиці. Особливо показово, що Росія посилалася на «захист російськомовного населення» при обґрунтуванні своїх дій у Грузії 2008 року та Україні 2014 року — риторика, структурно схожа на аргументи НАТО щодо Косово, хоча й у принципово іншому фактичному

контексті. Саме структурна схожість аргументації стала ключовим інструментом російської пропаганди і однією з причин складності формування міжнародної реакції на події в Україні [29, с. 112]. Але, ця паралель не є суто теоретичною, бо без чітких правових критеріїв відмежування законних інтервенцій від замаскованої агресії концепція R2P залишається небезпечно амбівалентною, і саме це робить тему гуманітарної інтервенції не музейним, а актуальним предметом наукової рефлексії [44, с. 178].

Отже, США застосовували силу як для захисту конкретних стратегічних інтересів (Перська затока), так і заради гуманітарних цілей (Балкани), формуючи при цьому нові норми і прецеденти міжнародного порядку. Обидва конфлікти показали, що США виступають не лише найпотужнішою державою світу, а й, по суті, єдиним актором, здатним організовувати і очолювати масштабні військові коаліції — що, власне, і становить операційний зміст поняття «однополярний момент». І навіть сьогодні ми можемо говорити, що становлення глобального лідерства США відбувалося не лише через нарощування потужності, а й через формування правових і моральних прецедентів, ефект яких поширювався далеко за межі тих десятиліть, у які ці прецеденти створювалися.

РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ РОЛІ США В УМОВАХ НОВИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ (2001–2014)

3.1. Теракти 11 вересня 2001 р. та переформатування американської стратегії безпеки

Ранок 11 вересня 2001 року вкарбувався в історію як точка цивілізаційного зламу. Скоординовані атаки терористичної мережі «Аль-Каїда», у результаті яких загинули близько трьох тисяч людей, не лише потрясли американське суспільство — вони радикально переформатували порядок денний усієї системи міжнародних відносин постбіполярної доби. Якщо 1990-і роки минули під знаком стриманого оптимізму щодо перспектив ліберального світового порядку, то після 11 вересня логіка змінилася: США перейшли до стратегії, в якій безпека вийшла на перший план, а готовність до превентивних дій перетворилася на основоположний принцип. Нова стратегія не зводилася до операційних рішень, вона функціонувала водночас і як безпекова доктрина, і як система смислотворення [41, с. 23]. Саме завдяки останньому виміру вона легітимізувала надзвичайно широкий спектр конкретних дій — від реформи спецслужб до повномасштабних збройних інтервенцій. Також, події 11 вересня змусили перевизначити саму категорію загрози, переносячи акцент із міждержавних на асиметричні виклики, які, по суті, не вписувалися у класичні моделі безпеки [32, с. 178].

Першою інституційною реакцією Вашингтона стало ухвалення Конгресом 18 вересня 2001 року «Авторизації на використання військової сили» (AUMF) — законодавчого акта, що надав президенту широкі повноваження для застосування сили проти організацій і держав, причетних до терактів. Особливість документа у його надзвичайній широті. В ньому є безпрецедентна невизначеність меж AUMF: акт не обмежувався ані конкретними географічними рамками, ані переліком організацій [31, с. 67]. Така широта формулювань давала адміністрації значну свободу у тлумаченні власних повноважень і свободу, наслідки якої проявлятимуться протягом наступних двох десятиліть. AUMF став

правовою основою всіх подальших антитерористичних операцій США і, по суті, заклав підґрунтя якісно нової парадигми американської безпекової політики. Це називають «відкритим мандатом», який істотно розширив межі того, що Конгрес був готовий дозволити виконавчій гілці влади у питаннях застосування сили [47, с. 175].

Концептуальне оформлення нової стратегії з'явилося у вересні 2002 року з оприлюдненням «Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів». Цей документ увійшов в історію як «Доктрина Буша», і його значення важко переоцінити: він містив кілька принципово нових елементів порівняно з попередньою американською стратегічною думкою [20]. Центральним нововведенням стала концепція превентивних ударів. Сполучені Штати прямо проголошували право завдавати військових ударів по державах і недержавних акторах, що становлять загрозу американській безпеці, причому навіть до того, як ця загроза матеріалізується у конкретній атаці. Офіційне закріплення превентивної логіки означало не що інше, як вихід за рамки усієї післявоєнної системи стримування [44, с. 45]. Логіку обґрунтування адміністрація формулювала так: в епоху тероризму і зброї масового знищення традиційна концепція стримування є недостатньою, бо чекати першого удару супротивника надто ризиковано [44, с. 62]. Цей аргумент мав свою силу, але водночас приховував небезпечну невизначеність, хто і за якими критеріями встановлюватиме момент, коли загроза «дозріла» до удару. Правовий же статус превентивної самооборони залишився, утім, украй дискусійним. Стаття 51 Статуту ООН традиційно тлумачиться як така, що допускає самооборону лише у відповідь на збройний напад, який уже відбувся або є неминучим. Ця інтерпретація формувалася протягом десятиліть прецедентної практики і має статус майже звичаєвої норми [36, с. 178]. Доктрина Буша, фактично, розширювала це право на загрози, що лише формуються розрив, який критики не без підстав вважали відкритими дверима для агресії під прикриттям самооборони. Подібне розширення фактично перетворювало самооборону на категорію змінної геометрії, де її обсяг визначає не право, а суб'єктивна оцінка

загрози [36, с. 199]. Прихильники доктрини натомість наполягали на якісно новому характері терористичної загрози, що нібито робить старі правові категорії неадекватними. Ця дискусія так і не привела до консенсусу, і саме її незавершеність визначила правову вразливість більшості американських військових кампаній наступного десятиліття [47, с. 189].

У публічній риториці нова доктрина увиразнилася в концепції «осі зла», введеній Бушем у щорічному зверненні до Конгресу у січні 2002 року. Ірак, Іран і Північна Корея — три держави, звинувачені у розробці зброї масового знищення та підтримці тероризму — були об'єднані в єдину символічну категорію. По суті, вона відтворювала маніхейську логіку холодної війни у новому контексті, ділячи світ на «вільні нації» та ворогів свободи [24, с. 107]. Європейські критики вказували на надмірне спрощення такої картини світу та на небезпеку самоздійснюваного пророцтва: позначення держави «ворогом» здатне підштовхнути її саме до тієї поведінки, яку доктрина приписує. Власне реакція європейських партнерів на цю риторику стала однією з перших ознак стратегічного розходження. Сама концепція «осі зла» виявилася самостійним фактором погіршення відносин з названими державами: позначення робило компроміс набагато складнішим, ніж він міг би бути [41, с. 256].

Реформування інституційної архітектури американської безпеки відбувалося паралельно зі стратегічними змінами і за масштабом не мало аналогів від часів Другої світової війни. Закон «Про патріота» (жовтень 2001 р.) суттєво розширив повноваження спецслужб у сфері стеження і збору інформації; було створено Міністерство внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security), яке об'єднало 22 окремих відомств; Директорат національної розвідки отримав координуючі функції над усіма 16 розвідувальними агенціями США [29, с. 156]. Ці інституційні зміни мали значно тривалішу інерцію, ніж самі стратегічні рішення. Будь-яке нове покоління американських лідерів змушене було діяти в межах структури, заданої адміністрацією Буша-молодшого. Сукупним наслідком усіх описаних змін стало значне підвищення рівня непередбачуваності у міжнародних відносинах і ускладнення формування

стабільних коаліцій, адже самі США перестали діяти як передбачуваний партнер [44, с. 134].

3.2. Військові інтервенції та зміна міжнародного балансу сил

Стратегічні концепції, сформульовані після 11 вересня, швидко знайшли своє матеріальне втілення у двох масштабних військових операціях — в Афганістані (з жовтня 2001 р.) та Іраку (з березня 2003 р.). Обидві операції суттєво змінили не лише ситуацію у відповідних країнах, а й загальний баланс сил у світовій політиці, спричинивши глибокий розкол між США та їхніми традиційними союзниками. Кампанії разом склали найбільший за останні півстоліття стрес-тест трансатлантичного партнерства; цей тест, як виявилося, партнерство витримало лише частково [38, с. 89]. Наслідки розколу, започаткованого у 2003 році, відчуваються й донині.

Операція «Нескорена свобода» розпочалася 7 жовтня 2001 року як безпосередня реакція на вересневі теракти: режим талібів категорично відмовився видати лідера «Аль-Каїди» Усаму бін Ладена. З формально-правового боку ця операція мала найміцніше обґрунтування серед усіх американських військових акцій 2000-х років. Рада Безпеки ООН у резолюціях 1368 і 1373 прямо визнала теракти 11 вересня загрозою міжнародному миру та безпеці, а НАТО вперше в історії свого існування активувало статтю 5 Вашингтонського договору про колективну оборону. Активація статті 5 була подією історичного значення — вперше з моменту створення Альянсу в 1949 році механізм колективної оборони було приведено в дію, причому, що показово, на підтримку США, а не європейських членів [30, с. 112].

Початкова фаза операції виявилася швидкою і результативною: режим талібів було повалено за лічені тижні. Проте вже тоді стали проявлятися перші суперечності. Рішення адміністрації Буша уникати масштабного наземного розгортання і спиратися переважно на місцеві збройні формування мало свою ціну: значній частині керівництва «Аль-Каїди», включаючи самого бін Ладена, вдалося уникнути захоплення, зокрема під час відомої битви у Тора-Борі у грудні

2001 року. За цим стояло переоцінювання технологічної переваги і недооцінювання значення фізичної присутності [35, с. 56]. Перехід від контртерористичної операції до масштабного державного будівництва виявився надзвичайно складним завданням, до якого США виявилися гірше підготовленими, ніж до самої війни. Сполучені Штати разом із союзниками по НАТО витратили понад два десятиліття і колосальні ресурси на спроби створити дієздатні афганські державні інститути. Афганська кампанія стала показовим прикладом того, як військова перемога не транслюється автоматично в політичний успіх, особливо за відсутності адекватного розуміння місцевого контексту [37, с. 178]. Підсумком цих зусиль стало повернення талібів до влади у серпні 2021 року — результат, що поставив під серйозний сумнів саму концепцію «демократизації» нестабільних держав збройними методами [37, с. 200].

Принципово інакше виглядала ситуація з Іраком. Вторгнення 2003 року здійснювалося без санкції Ради Безпеки ООН і стало одним із найбільш суперечливих рішень в усій американській зовнішньополітичній історії. Головним офіційним обґрунтуванням слугувало твердження про наявність в Іраку зброї масового знищення — твердження, яке згодом виявилося помилковим. Криза виявила глибокі дефекти процесу формування зовнішньополітичних рішень в адміністрації Буша, де ідеологічні установки нерідко витісняли неупереджений аналіз розвідувальної інформації [26, с. 134].

Дипломатична криза, що передувала вторгненню, оголила глибокі тріщини у трансатлантичних відносинах. Франція і Німеччина відкрито виступили проти операції; французький міністр закордонних справ Домінік де Вільпен виголосив у Раді Безпеки промову, яка безпрецедентно для практики цього органу зустріла оплески. Ця дипломатична поразка США в Радбезі ООН мала наслідки, далеко ширші за саму іракську кризу: вона показала, що однополярний момент уже не передбачає автоматичної згоди союзників [38, с. 89]. Міністр оборони США Дональд Рамсфелд відреагував знаменитим протиставленням «старої Європи» (Франція, Німеччина) і «нової Європи» (країн Центрально-Східної Європи, які

підтримали США). Це все відображало глибинний розкол усередині самого Заходу і намагалося політично закріпити цей розкол в інтересах Вашингтона.

Швидка військова перемога над армією Саддама Хусейна, здобута в перші тижні війни, поступилася місцем затяжному повстанню, жертвами якого стали десятки тисяч людей. Відсутність зброї масового знищення, скандал із катуванням ув'язнених у тюрмі Абу-Грейб, численні жертви серед цивільного населення — усе це разом суттєво підірвало міжнародний авторитет США і легітимність їхнього лідерства в очах ширшої міжнародної аудиторії [32, с. 223]. У доповіді Сенатського комітету з розвідки 2004 року відверто визнавалося, що розвідувальні оцінки щодо іракської зброї масового знищення були «тотально помилковими» [19] — висновок, який сам по собі ставив під сумнів якість процесу ухвалення рішень в адміністрації, що претендувала на роль глобального лідера. Можна сміливо говорити, що іракська кампанія перетворилася на свого роду антипрецедент, від якого наступне покоління американських стратегів намагатиметься відмежуватися [26, с. 134].

Також іракська криза стала каталізатором переосмислення Росією і Китаєм своїх відносин зі США. Обидві держави активно протидіяли американським зусиллям отримати санкцію РБ ООН на вторгнення, причому для Росії, яка переживала складний процес відновлення своєї ролі у світовій політиці після приниження 1990-х, відкрите протистояння Вашингтону у Радбезі мало особливе символічне значення. Іракська криза стала точкою кристалізації нового російського підходу, у якому опір американському лідерству перетворювався з тактичного прийому на стратегічну установку [29, с. 112]. Путін, який прийшов до влади у 2000 році, обрав стратегію поступового відновлення російських геополітичних позицій, і саме іракська криза стала першою серйозною публічною демонстрацією цього курсу. Китай зі свого боку обрав значно обережнішу тактику. Пекін, уникаючи відкритої конфронтації, послідовно відстоював принцип державного суверенітету і незастосування сили, водночас використовуючи зайнятість США в Іраку для тихого посилення власних позицій в Азійсько-Тихоокеанському регіоні [34, с. 178]. Така подвійна гра, а саме

принциповість на риторичному рівні плюс прагматичне використання моменту, що згодом стане характерним почерком китайської зовнішньої політики на десятиліття вперед.

У ширшій історичній перспективі унілатералістський курс адміністрації Буша мав парадоксальний результат: замість закріплення американської гегемонії він прискорив відносне послаблення США і стимулював консолідацію альтернативних центрів сили. Саме спроба використати «однополярний момент» по максимуму зрештою його і вичерпала: ресурси, витрачені на Ірак, не повернулися ні політичним капіталом, ні стабільністю в регіоні [35, с. 134].

3.3. США в глобальних інституціях та економічних процесах

Поряд із військово-політичним виміром американського лідерства у 2001–2014 роках не менш важливу роль відігравав інституційно-економічний вимір. Він охоплював участь США у глобальних фінансових організаціях, управління процесами глобалізації і реакцію на найглибшу економічну кризу від часів Великої депресії. Саме у цей період стало особливо очевидним, що економічне і безпекове лідерство США тісно пов'язані і не можуть розглядатися окремо [40, с. 67]. Криза в одному вимірі швидко передавалася в інший.

Міжнародний валютний фонд і Світовий банк традиційно розглядалися як інструменти поширення американської економічної моделі. У 1990-х роках так званий «Вашингтонський консенсус» — набір ліберальних економічних рекомендацій, що включав фіскальну дисципліну, лібералізацію торгівлі та приватизацію — просувався через МВФ і СБ як універсальний рецепт розвитку. Система ґрунтувалася на припущеннях, які значною мірою відображали досвід саме розвинутих західних економік, і навряд чи могла бути механічно перенесена на принципово інший контекст [40, с. 112]. На початку 2000-х років консенсусна модель зазнала серйозної критики. Азійська фінансова криза 1997–1998 років наочно продемонструвала, що рекомендації МВФ щодо швидкої лібералізації руху капіталів можуть бути руйнівними для економік, що розвиваються.

Чи не найвпливовішу і найгостріше сформульовану критику запропонував Джозеф Стігліц, колишній головний економіст Світового банку. У праці «Глобалізація та її тягар» 2002 року він піддав нищівній критиці нав'язування «Вашингтонського консенсусу» і показав, що МВФ діяв в інтересах міжнародних кредиторів, а не країн-позичальників [7, с. 45]. Цей аргумент став одним із найбільш часто цитованих у світовій критиці глобальної фінансової архітектури. Особливої актуальності критика Стігліца набула після кризи 2008 року, у світлі якої сама модель, яку США просували, виглядала вже не зразком, а джерелом проблем. Інституційний контроль США над МВФ ґрунтувався на блокуючому пакеті: Сполучені Штати зберігали понад 15% голосів при прохідному порозі у 85% для ключових рішень. Реформа квот 2010 року, що збільшила частку Китаю та інших великих економік, що розвиваються, відобразила поступову зміну глобального економічного балансу, проте США зберегли своє блокуюче право [40, с. 134]. Структура голосування у МВФ є показовим прикладом того, як інституційні правила гри увічнюють відносну перевагу однієї держави навіть у ситуаціях, коли її економічна вага у світі поступово зменшується [40, с. 156]. Іншими словами, навіть втрачаючи економічні позиції, США зберігали інституційний інструмент впливу на ключові рішення — ситуація, що нагадує постать монарха, який втратив реальну владу, але зберіг церемоніальну.

США були водночас головним архітектором і бенефіціаром глобалізаційних процесів 1990-х — 2000-х років. Створення Світової організації торгівлі у 1995 році, укладення Угоди про вільну торгівлю у Північній Америці (НАФТА), просування двосторонніх і регіональних торговельних угод формували відкриту торговельну систему, в якій американські корпорації та фінансові інститути займали домінуючі позиції [40, с. 67]. Експортно-інвестиційна стратегія США у цей період була тісно інтегрована з політичним курсом на закріплення глобального лідерства [40, с. 89]. Внутрішня ціна цього успіху, однак, виявилася значною. Перенесення виробництв до країн із дешевшою робочою силою призводило до деіндустріалізації цілих регіонів США

і зростання соціальної нерівності явища, наслідки яких у повний зріст проявляться вже у наступному десятилітті. Антиглобалістський рух, що заявив про себе на протестах під час саміту СОТ у Сіетлі у 1999 році, виражав наростаючий суспільний спротив корпоративній глобалізації. Він не був випадковим явищем, а відображав цілком конкретні структурні дисбаланси самої моделі: вигоди від глобалізації концентрувалися в одних суспільних групах, тоді як втрати в інших [23, с. 45]. Ця внутрішня напруга мала важливі довгострокові наслідки для зовнішньої політики, хоча на момент 2000-х років її ще було порівняно легко ігнорувати. Згодом, із приходом адміністрації Трампа в 2017 році, ігнорувати цю напругу стане вже неможливо. А глобальна фінансова криза 2008–2009 років, що розпочалася з краху американського ринку іпотечного кредитування і поширилася на весь світ, стала найсерйознішим випробуванням для американського економічного лідерства за десятиліття. Парадокс полягав у тому, що криза виникла в самому центрі американської фінансової системи, яка ще донедавна позиціонувалася як взірець ефективності та надійності [29, с. 112]. Цей факт сам по собі дискредитував саму ідею американської моделі як універсального зразка.

Геополітичні наслідки кризи виявилися багатовимірними. Престиж «Вашингтонського консенсусу» і американської моделі дерегульованого фінансового капіталізму було суттєво підірвано. Криза прискорила відносне зміщення глобального економічного центру ваги на Схід; саме в цей період зростання ролі «Великої двадцятки» (G20) як головного форуму глобального економічного управління відобразило визнання того, що G8 уже не представляє реального розподілу економічної потужності. Інституційний перехід до G20 був не просто формальним розширенням клубу, а визнанням нової конфігурації глобальної економіки, у якій американський голос залишався впливовим, проте вже не визначальним [46, с. 67]. Усередині самих США криза загострила соціально-економічні суперечності з далекосяжними наслідками для внутрішньої політики: рух «Чаювання» (Tea Party) і пізніший рух «Займи Волл-стрит» стали проявами глибокого розчарування у фінансових елітах і системних

інститутах. Поляризація американського суспільства, посилена кризою, ускладнюватиме формування послідовного зовнішньополітичного курсу протягом усього наступного десятиліття.

У вимірі безпекових інститутів ключовим процесом стало масштабне розширення НАТО у 2004 році, коли до Альянсу приєдналися сім нових держав — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія. Для балтійських держав, колишніх радянських республік, це стало особливо значущою подією [38, с. 200]. Саме розширення 2004 року остаточно сформувало нову конфігурацію європейської безпеки, у якій кордон НАТО проходив уже безпосередньо вздовж кордонів колишнього СРСР [38, с. 223]. Бухарестський саміт 2008 року, на якому було пообіцяно майбутнє членство Україні і Грузії, але не надано конкретних термінів і механізмів, відобразив внутрішні суперечності Альянсу і став одним із чинників подальшого загострення відносин між НАТО і Росією. Бухарестська формула, а саме обіцянка без механізму, була найгіршим з можливих варіантів: вона мобілізувала Москву проти потенційного розширення, не давши при цьому кандидатам реальної безпеки [44, с. 178]. Ефект цього непослідовного рішення особливо болісно проявився після 2014 і ще глибше після 2022 року.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

4.1. Місце теми в шкільному курсі всесвітньої історії та її дидактичний потенціал

Реформа української школи, що розпочалася з ухваленням Закону України «Про освіту» 2017 року та затвердженням Державного стандарту базової середньої освіти 2020 року [2], принципово змінила підходи до викладання історії. Перехід від знаннєцентричної до компетентнісної моделі навчання означає зміщення головної мети шкільного курсу історії: з засвоєння учнями певного обсягу фактичної інформації — на формування здатності критично мислити, аналізувати джерела, бачити причинно-наслідкові зв'язки і доходити власних обґрунтованих висновків. Як наголошується у документі «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи», сам сенс історичної освіти у новій парадигмі полягає не у трансляції готових інтерпретацій, а у формуванні здатності учня самостійно осмислювати минуле [6].

Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, освітня галузь «Суспільствознавство», до якої належить шкільний курс історії, передбачає формування кількох ключових компетентностей. Особливе значення для вивчення теми ролі США у постбіполярному світі мають три з них. Перша — громадянська та соціальна компетентність, що передбачає розуміння функціонування демократичних інститутів, міжнародних організацій, механізмів прийняття рішень на глобальному рівні [2]. Друга — компетентність у сфері культури і міжкультурної взаємодії, тобто здатність розуміти різні культурні та цивілізаційні перспективи. Третя — наскрізна компетентність критичного мислення. Усі три ці компетентності прямо актуалізуються при роботі з матеріалом, що його розглядали попередні розділи.

Предметна навчальна програма з всесвітньої історії для 11 класу охоплює події другої половини XX — початку XXI століття. Тематика постбіполярного світу і ролі США розглядається у кількох розділах програми: при вивченні подій 1989–1991 років (розпад СРСР і завершення холодної війни), при розгляді регіональних конфліктів 1990-х років, а також при вивченні міжнародних відносин після 11 вересня 2001 року [5]. Однак, попри те, що формально всі ці теми присутні у програмі, їхнє методичне наповнення у чинних підручниках залишається помітно нерівномірним.

Аналіз підручника з всесвітньої історії для 11 класу авторства О. В. Гісема та О. О. Мартинюка, який відповідає вимогам НУШ і використовується у значній частині шкіл України, засвідчує: роль США у постбіполярному світі висвітлюється у ньому фрагментарно [28]. Окремі параграфи присвячені розпаду СРСР, локальним конфліктам 1990-х та подіям після 11 вересня, проте системного аналізу американської стратегії, концептуальних засад її зовнішньої політики та їхнього впливу на формування нового міжнародного порядку підручник не пропонує. Інформація про США подається переважно як супровід конкретних подій, а не як аналіз довготривалих стратегій і тенденцій. Подібна картина характерна і для підручника Н. М. Подгорної та О. В. Загорулька для 11 класу [42]: автори приділяють увагу ключовим подіям, а саме війні в Перській затоці, балканським кризам, афганській та іракській кампаніям, однак змістовий аналіз механізмів американського лідерства залишається поза межами параграфів. Зрозуміло, що зазначена змістова обмеженість підручників не є вадою конкретних авторів. Вона відображає системну проблему: шкільна програма з всесвітньої історії охоплює колосальний хронологічний і географічний матеріал, що неминуче веде до стислого і фрагментарного висвітлення окремих тем.

Дидактичний потенціал теми ролі США у постбіполярному світі є надзвичайно значним і багатовимірним. Можна виділити принаймні три його виміри. По-перше, тема безпосередньо пов'язана з формуванням історичної компетентності учнів: вони можуть простежити, як рішення, ухвалені у

Вашингтоні у 1990-х і 2000-х роках, вплинули на стан безпеки в Україні, на Близькому Сході, у Центральній Азії. По-друге, тема органічно пов'язана з формуванням громадянської компетентності: розуміння механізмів функціонування міжнародних організацій (ООН, НАТО, МВФ), принципів міжнародного права є невід'ємним елементом підготовки активного громадянина. По-третє, і це особливо важливо в українському контексті, тема має виразну практичну актуальність. Будапештський меморандум, розширення НАТО, питання безпекових гарантій, бухарестський саміт 2008 року — усі ці сюжети безпосередньо торкаються сучасної української реальності [44, с. 45]. Г. М. Перепелиця підкреслює, що саме така актуальність створює потужний мотиваційний чинник для учнів: матеріал перестає виглядати абстрактним і стає інструментом розуміння того, що відбувається тут і зараз [44, с. 67].

Концепція «Нова українська школа» наголошує на важливості навчання через дослідження і навчання через досвід [6]. Тема американської зовнішньої політики надає виняткові можливості для реалізації обох підходів. Учні можуть самостійно досліджувати першоджерела (промови президентів, резолюції ООН, міжнародні договори — більшість із них доступні в мережі), порівнювати різні інтерпретації одних і тих самих подій, формулювати і відстоювати власні позиції. Як наголошують О. І. Пометун і Г. О. Фрейман, такий підхід відповідає самій суті компетентнісного навчання, де знання не самоціль, а матеріал для розвитку мислення [43, с. 89]. Це особливо актуально для тем, в яких немає однозначних оцінок, а сама дискусійність становить навчальну цінність [43, с. 112].

4.2. Методи і прийоми роботи на уроках з теми

Методичний арсенал сучасного вчителя історії, що працює за принципами НУШ, суттєво відрізняється від традиційних підходів, орієнтованих на передачу і відтворення готових знань. Компетентнісна парадигма вимагає переходу від монологічного викладу до діалогічних і дослідницьких форм роботи, від пасивного сприйняття до активної пізнавальної діяльності учнів. Документи

НУШ прямо наголошують на цьому зсуві як на принциповій вимозі [6]. На тлі цих загальних установок розглянемо чотири ключові методи, що добре пасують саме до теми ролі США у постбіполярному світі.

Робота з першоджерелами є наріжним каменем сучасного навчання історії. Для теми ролі США у постбіполярному світі наявний широкий спектр доступних і дидактично цінних першоджерел. Серед них — промова президента Буша-старшого про «новий світовий порядок» (1990), «Стратегія національної безпеки США» 2002 року, резолюції РБ ООН щодо Іраку і Косово, Будапештський меморандум 1994 року. Більшість цих документів є вільнодоступними в мережі Інтернет, що робить їх легко інтегрованими у навчальний процес навіть в умовах обмежених ресурсів. В. С. Власов розробив детальну методику роботи з документами на уроках історії, яку можна без істотних модифікацій застосовувати і до матеріалу постбіполярного періоду [27, с. 78].

Методика роботи з першоджерелами у контексті НУШ передбачає кілька послідовних етапів. На першому учні визначають тип і контекст документа: хто його автор, коли і з якою метою він був створений, на яку аудиторію розраховувався. На другому — аналізують зміст, виокремлюючи ключові тези, аргументи і риторичні прийоми. На третьому — критично оцінюють документ: наскільки він є достовірним і репрезентативним, які позиції він відображає, а які замовчує. На четвертому — порівнюють із іншими джерелами, що відображають альтернативні точки зору. К. О. Баханов формулює загальний принцип такої роботи: дидактична цінність документа визначається не лише його змістом, а й тим, як він включається у систему інших джерел [22, с. 34]. Інакше кажучи, окремий документ важливий не сам по собі, а у мережі зв'язків з іншими.

Розглянемо конкретний приклад. При вивченні рішення про вторгнення до Іраку 2003 року можна організувати порівняльний аналіз трьох джерел: промови державного секретаря Коліна Пауелла в РБ ООН (лютий 2003 р.), у якій він представляв докази нібито наявності в Іраку зброї масового знищення; промови французького міністра закордонних справ де Вільпена в тій самій РБ ООН з аргументами проти вторгнення; та виступу тодішнього президента України Л.

Кучми з підтримкою американської позиції. Зіставлення цих трьох текстів дає учням багатий матеріал для аналізу різних позицій, аргументів і геополітичних інтересів. П. В. Мороз і І. В. Мороз, які детально розробили методику дослідницької діяльності учнів у процесі навчання всесвітньої історії, наголошують, що саме така тришарова робота — порівняння позицій кількох акторів — максимально розвиває здатність до самостійного аналізу [39, с. 112]. Учень не отримує готову відповідь, а сам її будує.

Навчальна ж дискусія є одним із найефективніших методів формування критичного мислення і громадянської компетентності. Тема американської зовнішньої політики виявляється надзвичайно придатною для дискусійного формату саме тому, що більшість ключових подій і рішень цього періоду є реально дискусійними, де існують обґрунтовані аргументи «за» і «проти», і учні можуть їх самостійно знаходити та формулювати. Н. М. Подгорна і О. В. Загорулько у власному підручнику пропонують ряд проблемних запитань саме такого типу, що засвідчує: дискусійний формат поступово стає нормою сучасної шкільної практики [42]. Методика організації дискусії на уроці передбачає кілька форматів. Перший — «дискусія у формі акваріума»: кілька учнів дискутують у центрі класу, решта спостерігають і фіксують аргументи, потім ролі змінюються. Другий — «дебати Філіпса 66»: клас ділиться на групи по шість осіб, кожна група має шість хвилин для вироблення позиції, після чого представники груп презентують висновки. Третій — структурована академічна дискусія (SAD): учні отримують матеріали для підготовки вдома, на уроці відбувається регламентований обмін аргументами. К. О. Баханов наголошує, що вибір конкретного формату має враховувати як рівень підготовки класу, так і характер самого матеріалу: те, що добре працює для бінарного питання, погано підходить для багатопозиційного, і навпаки [22, с. 112].

Для теми постбіполярного світу доцільними темами для дискусій можуть бути: «Чи виправданим було розширення НАТО на Схід у 1990-х роках?», «Чи мало право НАТО бомбардувати Югославію без санкції ООН?», «Чи є гуманітарна інтервенція законним інструментом міжнародної політики?», «Що

Будапештський меморандум означає для безпеки України сьогодні?». Остання тема є особливо актуальною для українських учнів і може забезпечити дуже високий рівень мотивації і залученості. Як підкреслює Г. М. Перепелиця, актуальність матеріалу прямо перетворюється на учнівську зацікавленість — і саме тому теми, що мають живу проекцію на сучасну Україну, мають отримувати у викладанні особливе місце [44, с. 312].

Метод порівняльного аналізу особливо продуктивний при вивченні міжнародних відносин, оскільки дозволяє учням зрозуміти, що різні держави сприймають одні й ті самі події крізь призму власних інтересів, цінностей і історичного досвіду. Це формує важливу компетентність — здатність до багатоваспектності, тобто розгляду подій з різних точок зору. К. О. Баханов наголошує на тому, що така здатність має для історичної освіти базове значення — без неї історія перетворюється на одностороннє переказування подій, не залишаючи місця для критичного судження [22, с. 23]. Практично цей метод реалізовується через заповнення порівняльних таблиць. Наприклад, при вивченні іракської кризи 2003 року учні аналізують позиції США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Росії, Китаю та України — за такими параметрами: офіційна позиція, основні аргументи, геополітичні інтереси, що стоять за позицією, реальні наслідки. Заповнення такої таблиці змушує учнів не просто запам'ятати факти, а зрозуміти логіку кожного актора. Ефективним є також метод «перспективи» (perspective-taking): учні отримують завдання написати короткий текст від імені певного актора — президента США, французького дипломата, іракського цивільного, українського міністра закордонних справ — і пояснити, як цей актор сприймає конкретну подію. В. С. Власов підкреслює, що такий підхід розвиває одночасно і аналітичні, і емпатійні здібності — поєднання, яке є рідкісним для шкільної історії, але вкрай важливим для громадянського виховання [27, с. 112].

Важливим методичним прийомом для теми американської зовнішньої політики є аналіз медіаджерел — газетних передових статей, телевізійних репортажів, карикатур, фотографій. Концепція НУШ наголошує на

медіаграмотності як наскрізній компетентності, і тема постбіполярного світу надає чудові можливості для її формування [6]. Наприклад, порівняння того, як американські та французькі газети висвітлювали початок іракської кампанії у березні 2003 року, дозволяє учням побачити, як медіа конструюють реальність крізь призму національних позицій. Подібні вправи цінні не лише для історичної освіти, а й для формування медіаімунітету сучасного учня. Статистичні дані і графіки — кількість жертв конфліктів, обсяги військових витрат, динаміка рейтингів довіри до США у різних країнах також є цінним навчальним матеріалом. П. В. Мороз і І. В. Мороз показують, як такий матеріал допомагає переходити від описового до аналітичного рівня роботи з історичним змістом [39, с. 145].

4.3. Розробки уроків з теми: аналіз методичних підходів

Аналіз існуючих методичних розробок уроків з теми американської зовнішньої політики постбіполярної доби є важливим завданням для вчителя, який прагне організувати якісне і сучасне навчання. Попри те, що тема є актуальною і дидактично потенційною, готових розробок уроків, спеціально присвячених ролі США у постбіполярному світі, у відкритому методичному просторі України існує відносно небагато. Більшість наявних матеріалів або охоплюють ширший тематичний блок (міжнародні відносини після холодної війни загалом), або зосереджуються на окремих подіях — здебільшого терактах 11 вересня чи іракській кампанії — без системного осмислення американської стратегії як цілісного явища. П. В. Мороз і І. В. Мороз, аналізуючи стан методичного забезпечення сучасних шкільних курсів, відзначають, що така фрагментарність є типовою для тем, які поки не мають усталеної дидактичної традиції [39, с. 112]. Час від часу вчителі компенсують це власними розробками, проте якість і доступність таких матеріалів значно різняться.

Методичні розробки уроків з даної тематики можна умовно структурувати за кількома підходами, кожен із яких має виразні переваги і обмеження з точки зору сучасної компетентнісної парадигми НУШ.

Найбільш поширеним у практиці українських учителів залишається урок, побудований за традиційною схемою: перевірка домашнього завдання — пояснення нового матеріалу вчителем — закріплення — підсумок. У контексті теми постбіполярного світу такий урок зазвичай передбачає розповідь учителя про ключові події (війна в Перській затоці, теракти 11 вересня, афганська та іракська кампанії) з опорою на параграф підручника і картографічний матеріал. Перевагою цього підходу є його структурованість, передбачуваність і відносна простота підготовки. Учні отримують чіткий і послідовний виклад фактичного матеріалу, що є необхідною базою для подальшої аналітичної роботи. О. І. Пометун і Г. О. Фрейман визнають, що пояснювально-ілюстративний метод зберігає своє місце у сучасному навчанні історії як засіб початкового знайомства з новим матеріалом, проте наголошують: він має поступатися місцем активним і інтерактивним методам щойно учні засвоїли базовий зміст [43, с. 134]. У такій логіці традиційний підхід — не помилка, а лише відправна точка.

Головним недоліком інформаційно-репродуктивного підходу в контексті НУШ є те, що він формує переважно знаннєву складову, залишаючи поза увагою компетентнісний вимір. Учень, який засвоїв перелік подій американської зовнішньої політики 1990-х — 2000-х років, але не навчився аналізувати причини і наслідки та формулювати власні обґрунтовані судження, не відповідає очікуваному профілю випускника НУШ [22, с. 34]. К. О. Баханов до цього додає важливе спостереження: при суто репродуктивній роботі з суперечливим історичним матеріалом учень фактично залишається із спрощеним і однобічним баченням складних міжнародних процесів, що є особливо небажаним саме для теми американської політики, де однобічність легко перетворюється на політично заангажовану інтерпретацію.

Значно продуктивнішим з точки зору компетентнісної парадигми є урок, побудований навколо проблемного запитання. К. О. Баханов визначає проблемне

навчання як таке, що передбачає організацію самостійної пошукової діяльності учнів, спрямованої на розв'язання навчальних проблем, у ході якої формуються нові знання, уміння і навички, розвиваються здібності, активність, допитливість [22, с. 156]. Стосовно теми постбіполярного світу проблемний підхід реалізується через формулювання центрального запитання уроку, навколо якого організується вся навчальна діяльність. Прикладами ефективних проблемних запитань для уроків з даної теми є: «Чи стала перемога США у холодній війні початком стабільності чи нової нестабільності?», «Чому наймогутніша держава світу зазнала невдачі в Афганістані та Іраку?», «Що Будапештський меморандум 1994 року говорить про надійність міжнародних гарантій безпеки?». Останнє запитання є особливо цінним у контексті сучасної України, оскільки дозволяє органічно пов'язати вивчення історії 1990-х років із розумінням сучасних безпекових реалій.

Перевагою проблемного підходу є його здатність забезпечувати глибоке осмислення матеріалу, розвивати критичне мислення і підтримувати мотивацію учнів. П. В. Мороз і І. В. Мороз наголошують, що проблемне запитання має бути «справжнім» — тобто таким, на яке існують різні обґрунтовані відповіді, і учні це розуміють [39, с. 89]. Тема американської зовнішньої політики є багатою саме на такі «справжні» проблемні запитання, що робить її особливо придатною для цього методичного підходу. Обмеженням проблемного підходу є значно вища вимогливість до підготовки вчителя і потреба у більшому навчальному часі. В. С. Власов додає до цього, що необхідно дібрати відповідні джерела, передбачити можливі напрями дискусії і бути готовим до несподіваних поворотів у міркуваннях учнів [27, с. 67]. Ці витрати окуповуються глибиною результату, але не кожен учитель готовий їх взяти на себе.

Окремим і особливо цінним типом методичних розробок є уроки, побудовані навколо роботи з першоджерелами — документами, промовами, міжнародними договорами. В. С. Власов у своїй методичній праці розробив детальну поетапну схему такої роботи: визначення типу і контексту документа, аналіз змісту, критична оцінка, зіставлення з іншими джерелами [27, с. 56]. Цю

схему можна без істотних модифікацій застосовувати до матеріалу постбіполярного періоду. Для теми постбіполярного світу підхід на основі першоджерел є методично дуже привабливим. Будапештський меморандум 1994 року, «Стратегія національної безпеки США» 2002 року, резолюції РБ ООН, промови Коліна Пауелла і Домініка де Вільпена у Раді Безпеки у лютому 2003 року — усі ці документи є загальнодоступними, написані відносно зрозумілою мовою і містять виразні риторичні прийоми, що робить їх придатними для аналізу старшокласниками. К. О. Баханов підкреслює, що перевагою такого уроку є формування в учнів автентичного відчуття епохи і розвиток навичок критичного читання — ключових предметних компетентностей з історії [22, с. 34].

Водночас підхід на основі першоджерел має суттєве обмеження: більшість ключових документів американської зовнішньої політики існують англійською мовою, а їхні українські переклади часто відсутні або є неофіційними. Це створює серйозний мовний бар'єр для частини учнів і вимагає від учителя або самостійно перекладати фрагменти, або дбайливо підбирати адаптовані версії. П. В. Мороз і І. В. Мороз застерігають також від надмірного захоплення роботою з документами на шкоду іншим видам діяльності: джерелознавчий аналіз є важливою, але не єдиною складовою компетентнісного навчання історії [39, с. 145].

Найбільш методично складним, але і найбільш ефективним з точки зору формування комплексу компетентностей є урок у форматі рольової гри або симуляції міжнародної події. О. І. Пометун і Г. О. Фрейман визначають рольову гру як метод, що моделює реальні або уявні ситуації, які вимагають від учасників застосування наявних знань і вмінь у нових умовах [43, с. 89]. Така форма активно сприяє переходу від репродуктивного до творчого рівня опанування матеріалу. Для теми американської зовнішньої політики особливо продуктивними є симуляції засідань міжнародних організацій — РБ ООН, НАТО, G8. Такі розробки зустрічаються у методичній літературі і на ресурсах для вчителів, однак переважно у вигляді загальних рекомендацій, а не детально

пропрацьованих конспектів із роздатковими матеріалами. К. О. Баханов наголошує, що рольова гра потребує ретельної підготовки: учні мають отримати достатньо інформації про позицію своєї «делегації» завчасно, інакше гра перетворюється на імпровізацію без змістового наповнення [22, с. 200]. Без серйозної попередньої роботи рольова гра ризикує перетворитися на видовище без навчальної цінності. Перевагою ж рольової гри є те, що вона одночасно формує кілька компетентностей: знання змісту (необхідно добре знати позицію своєї держави), аналітичні навички (потрібно розуміти логіку різних акторів), комунікативні навички (треба чітко і переконливо формулювати аргументи) та громадянську компетентність (розуміння механізмів міжнародного прийняття рішень). П. В. Мороз і І. В. Мороз додають, що рольова гра з міжнародної тематики особливо ефективна у старшій школі, де учні вже мають достатню базу знань і соціальну зрілість для занурення у складні геополітичні ролі [39, с. 67]. Серед обмежень цього підходу — значні часові витрати (повноцінна симуляція потребує не менше двох уроків), ризик домінування кількох активних учнів при пасивності решти, а також складність справедливого і змістовного оцінювання [22, с. 200].

Аналіз наявних методичних розробок дозволяє зробити висновок, що жоден із описаних підходів не є самодостатнім. Сучасна методика навчання історії в дусі НУШ передбачає їхнє продумане поєднання залежно від конкретних навчальних цілей, рівня підготовки класу і наявних ресурсів. К. О. Баханов формулює принцип, який можна назвати принципом «навчальної прогресії»: від первинного знайомства з матеріалом через інформаційно-репродуктивні методи — до його поглибленого осмислення через проблемні запитання і роботу з джерелами — і врешті до творчого застосування знань і умінь у рольових іграх і симуляціях [22, с. 112]. Жоден етап цієї прогресії не є самодостатнім, але кожен виконує власну функцію.

Для теми ролі США у постбіполярному світі оптимальна послідовність може виглядати так: перший урок — проблемний виклад із опорою на підручник і картографічний матеріал; другий урок — аналіз першоджерел (Будапештський

меморандум, промови лідерів, резолюції ООН); третій урок — рольова гра або дискусія як форма узагальнення і застосування набутих знань. Така тематична тріада забезпечує поступальний рух від репродуктивного до творчого рівня опанування матеріалу і відповідає логіці компетентнісного підходу, закладеного в концепції НУШ [43, с. 45]. О. І. Пометун і Г. О. Фрейман зазначають, що подібна структура є оптимальною саме для тем, у яких поєднуються великий обсяг фактичного матеріалу і значна дискусійна складова — а саме такою є тема, що нас цікавить [43, с. 67].

Важливим спостереженням є також те, що методичні розробки з даної теми у більшості випадків недостатньо враховують її зв'язок із сучасною українською реальністю. Питання Будапештського меморандуму, безпекових гарантій, розширення НАТО і правомірності збройного втручання мають пряму проекцію на досвід України після 2014 і особливо після 2022 року. Включення цього актуалізаційного виміру до уроків з теми є не лише методично виправданим, а й громадянсько необхідним: воно допомагає учням усвідомити, що вивчення подій 1990-х — 2000-х років є не абстрактною академічною вправою, а інструментом розуміння тієї реальності, у якій вони живуть. Як наголошує Г. М. Перепелиця, історична освіта має формувати не лише знання про минуле, а й розуміння тих структурних чинників, що продовжують впливати на сучасність [44, с. 178].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити низку узагальнень щодо ролі США у формуванні постбіполярного світового порядку та особливостей репрезентації цієї проблематики у шкільному курсі всесвітньої історії.

Аналіз історіографії й джерельної бази засвідчив, що тема ролі США у постбіполярному світі має значний доробок як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі. Зарубіжна історіографія заклала концептуальні основи дослідження (Ф. Фукуяма, С. Гантінгтон, Ч. Краутгаммер, З. Бжезінський, Дж. Стігліц), тоді як українська наукова традиція розвивалася у тісному зв'язку з безпековими викликами для України, що визначило характерну особливість вітчизняного дискурсу — постійне співвіднесення американської політики з її наслідками для української безпеки. Найбільший доробок належить Г. М. Перепелиці, Б. О. Парахонському і Г. М. Яворській, В. Ю. Крушинському, В. Манжолі, О. А. Коппель і О. С. Пархомчуку, В. П. Горбуліну, Л. Д. Чекаленко, М. М. Білоусову і С. В. Толстову. Водночас низка проблем залишається дискусійною: правомірність гуманітарних інтервенцій 1990-х років, ефективність Будапештського меморандуму, оцінка наслідків унілатералістського курсу адміністрації Буша-молодшого, а також відображення теми у шкільній освіті. Джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною і охоплює сім основних видів джерел — від нормативно-правових документів США до підручників та навчально-методичних матеріалів.

Концептуальне оформлення американської гегемонії у 1990-х роках формувалося у взаємодії трьох теоретичних шкіл — ліберально-оптимістичної (Фукуяма), цивілізаційно-реалістичної (Гантінгтон) та однополярно-стратегічної (Краутгаммер). Їхнє поєднання визначило внутрішньо суперечливий характер американської зовнішньої політики: ідеалістичне прагнення поширювати демократію співіснувало з холодною логікою підтримання домінування. Геополітична стратегія США являла собою масштабний і системний проект перебудови міжнародного порядку, у якому американська першість

закріплювалася через інституційні механізми — насамперед НАТО та провідні фінансові організації. Найбільш чутливим напрямом стала політика щодо пострадянського простору, ключовою подією якої було підписання Будапештського меморандуму 1994 року. Структурні дефекти цього документа — «гарантії», за якими не стояли автоматичні механізми виконання — виявилися значно пізніше, після 2014 року, що робить його аналіз вкрай актуальним для сучасних українських дослідників.

Військово-силовий вимір американської присутності у 1990-х роках продемонстрував суперечливе поєднання реалізму та ідеалізму. Війна в Перській затоці 1990–1991 років стала першим серйозним випробуванням нового світового порядку і показала здатність США організовувати масштабні міжнародні коаліції. Балканські кризи 1991–1999 років, кульмінацією яких стала операція «Союзницька сила» 1999 року проти Югославії, легітимізували концепцію «гуманітарної інтервенції». Косовський прецедент мав довгострокові наслідки: він суттєво послабив монополію РБ ООН на санкціонування застосування сили і відкрив простір для зловживань цією концепцією іншими державами, зокрема Росією при обґрунтуванні агресії проти Грузії 2008 року та України 2014 року. Формула «незаконна, але легітимна», запропонована Незалежною комісією з Косово, точно відобразила правовий парадокс таких інтервенцій. Гуманітарні наслідки санкційного режиму проти Іраку, що тривав 13 років, виявилися катастрофічними для цивільного населення, що засвідчили доповіді ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій.

Теракти 11 вересня 2001 року стали переломним моментом у розвитку постбіполярної системи міжнародних відносин. Адміністрація Буша-молодшого здійснила якісний розрив із зовнішньополітичною логікою 1990-х років: від відносно стриманого мультилатералізму епохи Клінтона було здійснено перехід до унілатералістської стратегії превентивних дій. «Доктрина Буша», AUMF, концепція «осі зла», створення Міністерства внутрішньої безпеки, ухвалення Закону «Про патріота» — усі ці рішення сформували нову парадигму американської безпекової політики, наслідки якої проявлялися протягом усього

наступного десятиліття. Військові інтервенції в Афганістані та Іраку мали парадоксальний результат: замість закріплення американської гегемонії вони прискорили відносне послаблення США і стимулювали консолідацію альтернативних центрів сили. Іракська криза 2003 року стала каталізатором переосмислення Росією і Китаєм своїх відносин зі США та оголила глибокі тріщини у трансатлантичних відносинах.

У вимірі глобальних інституцій та економічних процесів американське лідерство 2001–2014 років зазнало суттєвих трансформацій. «Вашингтонський консенсус», що просувався через МВФ і Світовий банк як універсальний рецепт розвитку, зазнав серйозної критики, особливо після Азійської фінансової кризи 1997–1998 років і фінансової кризи 2008–2009 років. Криза 2008 року, що виникла в самому центрі американської фінансової системи, суттєво підірвала престиж американської моделі дерегульованого фінансового капіталізму і прискорила відносне зміщення глобального економічного центру ваги на Схід. Реформа квот МВФ 2010 року, інституційний перехід від G8 до G20, бухарестський саміт НАТО 2008 року з його «обіцянкою без механізму» щодо України та Грузії — усі ці процеси сукупно формували нову, більш складну і менш передбачувану систему міжнародних відносин, у якій США залишалися найпотужнішою державою, проте вже не єдиним архітектором правил.

Аналіз шкільної історичної освіти показав, що тема ролі США у постбіполярному світі висвітлюється у чинних підручниках з всесвітньої історії для 11 класу (О. В. Гісем і О. О. Мартинюк, Н. М. Подгорна і О. В. Загорулько) фрагментарно. Окремі параграфи присвячені розпаду СРСР, локальним конфліктам 1990-х та подіям після 11 вересня, проте системного аналізу американської стратегії, концептуальних засад її зовнішньої політики та їхнього впливу на формування нового міжнародного порядку підручники не пропонують. Зазначена змістова обмеженість відображає системну проблему: шкільна програма з всесвітньої історії охоплює колосальний хронологічний і географічний матеріал, що неминуче веде до стислого і фрагментарного висвітлення окремих тем. Саме тому особливу вагу набуває роль учителя у

доповненні підручникового матеріалу додатковими джерелами та формуванні в учнів навичок критичного аналізу.

Дидактичний потенціал теми є надзвичайно значним і багатовимірним, особливо в контексті концепції Нової української школи. Тема прямо актуалізує ключові компетентності, що їх формує сучасна українська школа: громадянську та соціальну, компетентність у сфері культури і міжкультурної взаємодії, наскрізну компетентність критичного мислення. Найбільш ефективними методами роботи з даною темою є аналіз першоджерел, навчальна дискусія, порівняльний аналіз позицій різних держав, робота з медіа і візуальними джерелами. Серед методичних підходів до уроків з теми оптимальним є поєднання інформаційно-репродуктивного, проблемного, джерелознавчого та інтерактивного підходів за принципом «навчальної прогресії»: від первинного знайомства з матеріалом — через його поглиблене осмислення — до творчого застосування знань і умінь у рольових іграх і симуляціях. А собливе значення має включення до уроків з теми актуалізаційного виміру — зв'язку подій 1990-х і 2000-х років із сучасною українською реальністю. Питання Будапештського меморандуму, безпекових гарантій, розширення НАТО, бухарестського саміту 2008 року, правомірності збройного втручання, зловживання концепцією «гуманітарної інтервенції» з боку Росії — усі ці сюжети мають пряму проекцію на досвід України після 2014 і особливо після 2022 року. Включення цього виміру до уроків є не лише методично виправданим, але й громадянсько необхідним: воно допомагає учням усвідомити, що вивчення подій постбіполярного періоду є не абстрактною академічною вправою, а інструментом розуміння тієї реальності, у якій вони живуть.

Підсумовуючи, можна говорити, що становлення глобального лідерства США у постбіполярний період відбувалося не лише через нарощування потужності, а й через формування правових і моральних прецедентів, ефект яких поширювався далеко за межі тих десятиліть, у які ці прецеденти створювалися. Адекватне висвітлення цієї проблематики у шкільному курсі всесвітньої історії має не лише пізнавальне, але й виховне та громадянське значення, особливо в

умовах сучасних викликів, які стоять перед Україною. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням окремих аспектів теми — правового статусу Будапештського меморандуму, наслідків бухарестського саміту 2008 року, методики формування медіаграмотності на основі американської зовнішньополітичної риторики — а також із розробкою методичних матеріалів, що враховували б досвід України після 2014 та 2022 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / пер. з англ. О. Фешовець. Львів : Лілея-НВ, 2000. 240 с.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
4. Методичні рекомендації щодо оцінювання результатів навчання учнів у 10–11 класах закладів загальної середньої освіти. МОН України. 2023. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-rekomendaciyi
5. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 10–11 класи» для ЗЗСО (авт. Д. В. Десятов та ін.). МОН України, 2022. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi
6. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич та ін. Київ : МОН України, 2016. URL: https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola
7. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / пер. з англ. А. Іщенка. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 252 с.
8. Bush G. H. W. Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit. September 11, 1990. URL: https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches
9. Defense Planning Guidance, 1994–1999. Draft. Washington, D.C. : Department of Defense, 1992. 46 p.
10. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York : Free Press, 1992. 418 p.

11. Halliday D. J. Resignation Letter to the United Nations Secretary-General. 1998. URL: https://web.archive.org/web/19990224145502/http://www.un.org/Depts/oip/halliday-resignation.html
12. Human Rights Watch. Civilian Deaths in the NATO Air Campaign. New York : HRW, 2000. 92 p. URL: https://web.archive.org/web/20010309120000/http://www.hrw.org/reports/2000/nato/
13. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Simon & Schuster, 1996. 368 p.
14. ICTY Office of the Prosecutor. Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. 2000. URL: https://web.archive.org/web/20020601120000/http://www.un.org/icty/pressreal/nato061300.htm
15. Independent International Commission on Kosovo. The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned. Oxford : Oxford University Press, 2000. 372 p. URL: https://web.archive.org/web/20011205071814/http://www.kosovocommission.org/reports/
16. International Commission on Intervention and State Sovereignty. The Responsibility to Protect. Ottawa : IDRC, 2001. 108 p. URL: https://web.archive.org/web/20020808050000/http://www.iciss-ciise.gc.ca/report-en.asp
17. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment // Foreign Affairs. 1990/1991. Vol. 70. № 1. P. 23–33.
18. Legality of Use of Force (Yugoslavia v. United States of America). International Court of Justice. Order of 2 June 1999. URL: https://web.archive.org/web/20030215120000/http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/iyus/iyusorder/iyus_iorder_19990602.htm

19. Report on the U.S. Intelligence Community's Prewar Intelligence Assessments on Iraq. Select Committee on Intelligence, United States Senate. Washington : U.S. Government Printing Office, 2004. 521 p.
20. The National Security Strategy of the United States of America. Washington, D.C. : The White House, September 2002. 35 p.
21. UNICEF. Child and Maternal Mortality Survey 1999: Preliminary Report. Baghdad : UNICEF Iraq, 1999. URL: https://web.archive.org/web/20001109145300/http://www.unicef.org/reseval/iraqrep.pdf

ІІ. ЛІТЕРАТУРА

22. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 328 с.
23. Білоусов М. М. Антиглобалістський рух і трансформація міжнародних економічних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2001. Вип. 28. С. 23–45.
24. Білоусов М. М. Доктрина «осі зла» та трансформація американської стратегії // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2003. Вип. 40. С. 89–107.
25. Білоусов М. М. Міжнародне гуманітарне право та збройні конфлікти 1990-х років // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2002. Вип. 33. С. 23–41.
26. Білоусов М. М., Толстов С. В. Іракська криза і міжнародне право // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2004. Вип. 46. С. 112–134.
27. Власов В. С. Робота з документами на уроках історії. Київ : Генеза, 2012. 144 с.
28. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків : Ранок, 2019. 256 с.
29. Горбулін В. П. Україна і Росія: дев'яності та далі. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2017. 344 с.

30. Горовенко В. К. НАТО і Косово: гуманітарна інтервенція чи агресія? // Наукові праці історичного факультету Запорізького університету. 2003. Вип. 16. С. 200–234.
31. Дергачов О. П. Антитерористична коаліція та трансформація міжнародної безпеки // Стратегічна панорама. 2002. № 2. С. 67–89.
32. Дергачов О. П. Міжнародне становище та зовнішня політика України. Київ : Політична думка, 2003. 292 с.
33. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин. Львів : Світ, 1995. 144 с.
34. Коппель О. А., Пархомчук О. С. Міжнародні системи та глобальний розвиток. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2004. 224 с.
35. Крушинський В. Ю. Американська геополітична думка у XX столітті. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. 268 с.
36. Кучик О. С., Заяць О. А. Миротворча діяльність у системі сучасних міжнародних відносин. Львів : Видавничий центр ЛНУ, 2009. 256 с.
37. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин. Київ : Знання, 2007. 461 с.
38. Манжола В. А. Трансатлантичні відносини і безпека в Європі. Київ : Либідь, 2003. 318 с.
39. Мороз П. В., Мороз І. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії. Київ : Педагогічна думка, 2018. 192 с.
40. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України. Київ : КНЕУ, 2003. 948 с.
41. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
42. Подгорна Н. М., Загорулько О. В. Всесвітня історія : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Освіта, 2019. 240 с.
43. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2005. 328 с.
44. Перепелиця Г. М. Зовнішня політика України: від Леоніда Кравчука до Віктора Януковича. Київ : Стилос, 2012. 312 с.

45. Сергієнко Т. І. Розширення НАТО та інтереси безпеки в Центрально-Східній Європі // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2009. Вип. 45. С. 45–62.
46. Толстов С. В. Геополітичні наслідки світової фінансової кризи // Стратегічна панорама. 2009. № 2. С. 45–67.
47. Толстов С. В. США та трансформація системи міжнародної безпеки // Стратегічна панорама. 2002. № 1. С. 167–189.
48. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України. Київ : Либідь, 2006. 424 с.